

Dr. habil. SZÜTS Zoltán

· egyetemi docens, Eszterházy Károly Egyetem, Informatikai Kar, Digitális Kultúra
· Tanszék, Eger
· szuts.zoltan@uni-eszterhazy.hu

AZ ONLINE LÉT DISZKRÉT DIGITÁLIS BÁJA. A POST-TRUTH KORÁHOZ VEZETŐ ÚT

The Digital Charm of Online Existence. The Road to the Post-Truth Age

Diskretni digitalni šarm onlajn postojanja. Put ka dobu post-istine

A tanulmány célja, hogy vázolja annak az útnak az elemeit, amely a digitalizáció és a hálózatosodás révén a post-truth korához vezetett. A tanulmány fókuszát jelentő post-truth – igazság utáni – korszak elnevezés az Egyesült Államok politikai vitáiból átkerült a jelen kommunikációs és társadalmi folyamatait leíró diskurzusokba is. Habár a post-truth fogalom értelmezése diszciplínaként változik, alapvetően a fake news, a deep fake, a pletyka, az összeesküvés-elméletek, valamint a hazugság igazságként történő becsomagolását és mediatizálását értjük alatta. A nem etikus gyakorlatok a közösségi média környezetében leltek termékeny talajra, támogatói a befektetők által vezérelt algoritmusok. Összefoglalásként elmondható, hogy megdőlt a hálózat kora előtti, pontosabban az előző évezredben domináns struktúrák uralma. Az emberek által végzett ellenőrzést átvették az algoritmusok, az ismeretszerzés egyre inkább kiterjed a bizonytalan forrásokra, a hagyományos tájékoztatói pontok eltűntek, az azonnaliság és felszínesség váltotta fel az állandóságot a post-truth korszak felé vezető úton.

Kulcsszavak: *post-truth, hálózatosodás, digitalizáció, álhírek, algoritmusok, bizonytalanság*

BEVEZETÉS

A digitális fogalom közismert definíciója a következő: valamely változó jelenségnek vagy fizikai mennyiségnek a diszkrét (vagyis nem folytonos), megszámlálhatóan felaprózott, digitális kóddal, vagyis bináris számokkal, 0 és 1 használatával felírható halmaza. Más megfogalmazásban a digitális kód valamely változó jelenségnek vagy fizikai mennyiségnek diszkrét – nem

folytonos –, megszámlálhatóan felaprózott és így számokkal meghatározható, felírható értékeinek halmaza.

A 2000-es évektől egyértelművé lett, hogy az internet globális és domináns kommunikációs és médiarendszerré vált. Egyszerre eszköze az információ terjesztésének, és csatornája az információs társadalmat alkotó személyek kommunikációjának. Talán nem túlzás azt állítani, hogy az internet minden korábbi találmánynál, technológiánál és rendszernél gyorsabban és komplexebb módon átalakította a világot, s ez a folyamat a jelenben sem állt meg. A számítógép, a digitális tartalom, a hálózatok és a nagy sebességű, mindig online állapot a társadalom dimenziójában transzformálta többek között a nyilvánosság fogalmát. Alacsony belépési küszöbével és sok esetben a kapuőrök – szerkesztők – hiányával demokratizálta a kommunikációt, nyitottá tette a megszólaló pozícióját. Az algoritmusok egyre növekvő szerepe újfajta megfigyelési és irányítási módszerekhez vezetett. A tudás és az ismeretszerzés rendszerét sem hagyták érintetlenül a változások. A digitalizáció és a könnyű kereshetőség eredményeképpen az egyének alapműveltsége átalakult interaktív, globális, decentralizált, bármikor és bárhol elérhető, multimédiális jellegű, széles skálájú, azonban a korábbiaknál az elménkbe kevésbé bevéődött ismeretek összességévé.

Ezen transzformáció következménye, hogy megdőlt a hálózat kora előtt domináns struktúrák uralma. Az emberek által végzett ellenőrzést átvették az algoritmusok, az ismeretszerzés egyre inkább kiterjed a bizonytalan forrásokra, a hagyományos tájékozódási pontok eltűntek, az azonnaliság váltotta fel az állandóságot a post-truth korszak felé vezető úton.

A LÉT ÚJ KÖNNYEDSÉGE

Csepeli György és Prazsák Gergő az internet által elindított változásokat a következőképpen foglalják össze: megsokszorozódtak az identitások, elterjedt a globális jelenlét, a társadalmi folyamatok az internetre költöztek. Az életszférák konvergenciája következtében a magán-, a nyilvános, az üzleti, a politikai, a kulturális, a vallási szféra vagy éppen a szórakozás mezője összecsúszott. Ezzel egy időben elmosódtak az én határai, elhalványulnak a csoportok körvonalai, az alulról történő szerveződés vált dominánssá, megjelent az új nyilvánosság (CSEPELI–PRAZSÁK).

Az internet elterjedésével a hálózatok egyre több emberi aktivitás domináns formájává és színterévé váltak. Ez az új technológiai paradigma területi átrendeződést is hozott, megjelent a virtuális tér, és azonnal elindult a harc az elfoglalásért. Gyakran hangzik el az álnaiv kérdés, hogy ki kontrollálja az internetet. A kormányzatok? A vállalatok? A felhasználók? Jack Gold-

smith és Tim Wu a témával foglalkozó könyvükben 2006-ban még azt írják, hogy az internet globálisan önmagát kontrollálja és kormányozza, azonban a kormányzatok folyamatosan keresik annak módját, hogy szabályozzák a tartalmakat és szolgáltatásokat, többek között az információk megosztásának tiltásával is (GOLDSMITH–WU). Ez az álláspont azonban ma már téves. Az internet nem kormányozza önmagát, hanem harc folyik az algoritmusok között az egyének figyelmének megszerzéséért, miközben a vállalatok és kormányzatok vívnak csatát a dominanciáért. Yuval Noah Harari szerint az amerikai FANG (Facebook, Amazon, Netflix, Google) és a kínai BAT (Baidu, Alibaba, Tencent) vállalatok nem csupán digitális tartalmakat és infokommunikációs platformokat építenek, hanem „sok ilyen óriáscég az úgynevezett »figyelemkufárok« üzleti modelljét tette magáévá. Ingyen információ, szolgáltatások és szórakoztatás segítségével felkeltik, és megszerzik a figyelmünket” (HARARI 76).

Mind több polgár mindennapi élete lesz a hálózatra épülő cselekvések sorozata, amelynek tempóját az e-mailek és egyre inkább a valós idejű csevegésekből származó üzenetek, közösségi média és okoseszköz-értesítések diktálják. Az internet miniaturizálta a távolságokat, ebben az új világban a közösségek már sokkal inkább globálisak, mint lokálisak, és már nem földrajzi, hanem technológiai linkek kötik össze a tagokat (WELLMAN). A valódi hatalom az információ birtoklása mellett a hálózatba beágyazott kulturális kódokban és azok ismeretében rejlett.

ÚJ MEGSZÓLALÓK ÚJ KÖNTÖSBEN VAGY RÉGI BOR ÚJ TÖMLÖBEN?

A közösségi médiában a kizárólagos beszélő pozíciója már legkevésbé sem a hivatásos kommunikátoroké. Olyan kérdések és (hiteles vagy hamis) válaszok is megjelennek, amelyek a hivatásos szerkesztők és kapuőrök (még bulvár témákat is tárgyaló) univerzumából (is) származva lettek. Ez a megszólaló már nem kinyilatkoztat és egyoldalúan tájékoztat, hiszen gyakorlattá vált, hogy a felhasználók egyszerre több online forrásból szerzik be az információkat. Ez az attitűd általában nem tudatos, nem az újságíróknak tanított, a hitelesség ellenőrzését szolgáló aktivitás, sokkal inkább a megosztott figyelemre jellemző. (Részben) már társadalmi csoporttól és kontextustól függetlenül. A médiakutatók azonban nem feltétlen optimizmussal tekintenek a közösségi média megjelenésére, melyben a vállalatok és prosumerek által készített tartalmak összefonódása is megfigyelhető.

A világhálón elérhető tudás (információ) szembeszökő jellegzetessége, hogy azonnal elérhető, illetve a digitálisan rögzített és szabadon elérhető

művek valamennyi felhasználótól azonos távolságra vannak, így megszűnnek a tudás elérésében korábban szerepet játszó földrajzi kötöttségek, és a hozzáférés még szabadabbá, de egyben ellenőrizhetetlenebbé is válik, ezzel egyidejűleg azonban az ismeretek hitelességének ellenőrzése csökken. „A túl sok információ [...], az információk expanziója, sőt hiperexpanziója, a folyamatos keresés nem vezet jobb megértéshez, hanem éppen ellenkezőleg, mivel az információk nem tudnak beépülni, leülepedni, felszínesség, leépülés a következménye” (BALÁZS).

Az új kommunikációs technológiák és médiaplatformok hatása mára már átjárta a társadalom valamennyi szintjét. „Újjá[formálódott] makroszinten a politika, a gazdaság és a kultúra, továbbá a mezoszinten működő intézmények, valamint mikroszinten a családok és az egyéni identitások is” (KRAJCSI). A változások számos előnyhöz juttatták azokat, akik az információs műveltség gazdag tárházát birtokolják – az információs társadalom teljes jogú polgárait –, azonban nem minden egyén részesedik egyformán az előnyökből. A jelenben az infokommunikációs technológiák „egyenlőtlen mértékű használata és a lehetőségekhez való egyenlőtlen hozzáférés minden korábbinál inkább kirekeszt sokakat abból, hogy kihasználhassák a társadalmi élet sok területén bevezetett új technológiák alkalmazásából fakadó előnyöket” (MANCINELLI).

A HATALOM ÚJ BIRTOKOSAI

Hangsúlyoznunk kell, hogy az interneten a digitálisan rögzített adatok már egy új, digitális paradigma szerint, az eddigi sémáktól eltérően továbbíthatók, kereshetők, másolhatók vagy éppen hamisíthatók, miközben az ezt biztosító technológia a korábbiakhoz képest alacsonyabb költségű és a mindennapi felhasználók számára hozzáférhető, ily módon a technológia minden korábbinál demokratikusabb is. Nagy jelentőségű az a tény is, hogy az internet decentralizált, szemben az ipari rendszerekkel. A közösségi média emellett már nem veszi figyelembe a hagyományos tömegkommunikációs rendszerek tartalom-előállítás mechanizmusait sem, és kikerülte a kapuőröket, hiszen a blogok, a közösségi média, a szabad enciklopédiák, végül pedig a hiteles és álhíroldalak válnak az információszerzés elsődleges forrásává. Ezt a környezetet egyre inkább az algoritmusok ellenőrzik, amelyek feladata a gazdasági vagy politikai irányítás gyakorlása (SZÜTS).

A hálózati társadalom Manuel Castells szerint olyan entitás, melynek az alapvető folyamata az online információs hálózatokban zajlanak. Nem csupán fizikai hálózatokról van tehát szó, a hangsúly az információ online továbbításán és feldolgozásán van (CASTELLS). Ez egyben egy új tár-

sadalmi hierarchia kialakulását és a korábbi erőviszonyok átrendezését is jelentette. A hálózati társadalom kibontakozásának kezdetén az információ hatalomhoz juttatta a birtokosait: a technológiát fejlesztő kormányokat, a multinacionális vállalatokat, végül pedig az egyéni felhasználókat. Az internet 1980-as évektől kezdődő liberalizációja hatására a jelenben már azok a vállalatok rendelkeznek a legnagyobb hatalommal, akik egyszerre hozzáférnek és képesek is feldolgozni az információkat.

Az 1990-es és 2000-es évek társadalmi mozgalmai aktívan kezdték használni az online kommunikációt, a digitális média és a hálózatosodás eszközeit. A társadalmi és kulturális rendszerekhez hasonlóan, a mozgalmakban horizontális kapcsolatok épültek autonóm egyének, később csoportok, majd közösségek között. Az információ áramlása demokratikussá és bizonyos mértékben ellenőrizetlenné vált. Ezt a kontrollt a big datával támogatott surveillance rendszerek a 2010-es években visszanyerik az államok és vállalatok számára. A mozgalmakat levelezőlisták, weboldalak és kollaboratív hálózati technológiák, a 2000-es évek közepétől pedig a közösségi média segítségével szervezték meg (lásd Occupy Wall Street). Az így létrejövő elosztott vagy decentralizált hálózatok gyakran átfedték egymást, különböző társadalmi rétegekhez tartozó felhasználókat érve el és kapcsolva össze kontinenseken keresztül közös ideológiák, ügyek vagy témák mentén (SZŰTS). Ennek eredménye, hogy 2020-ban a koronavírus-járvány idején számos tanár- és szülőcsoport alakult, melynek célja a tagok közti tapasztalatcsere és párbeszéd volt. De negatív példaként felhozhatók a járványt tagadó mozgalmak is.

KISVILÁGOK ÉS BIZONYTALANSÁGOK

Csepeli György és Prazsák Gergő kiemelik, hogy az információs társadalom végtelenre tágítja a társas teret, miközben a felhasználó megszabadulva a földrajzi kötöttségtől találhat társat, csoportot vagy éppen közösséget. Ezen alakzatok szerveződése azonban ugyanúgy skálafüggetlen, és a kisvilág logikát követi, mint a valós, offline térben. Az információs társadalomban a társas – peer-to-peer – kapcsolatok is alapvetően gyengék és egyirányúak. Az online tér azonban a figyelemért folytatott harc terepe, és az a győztes, aki folyamatosan újat tud mondani, mutatni, teremteni (CSEPELI–PRAZSÁK).

Világunk része a böngészés, az internetes szörfölés, a világháló létrehozása utáni első években a gép előtti rácsodálkozás, hogy az új hálózaton – némi túlzással – minden megtalálható, a régi emlékektől kezdve az áltudományos elméletekig.

Az online környezetben átalakul a szerző funkciója is, távolivá válik, gyakran másodlagos a szerepe az alkotásban. Ez már a kollektív szerző di-

adalának korszaka. Különösen érvényes ez a közösségi média környezetére, ahol a mindennapi felhasználók játszanak domináns szerepet a tartalom létrehozásában, kiegészítik, kibővítik vagy éppen átírják az eredeti alkotást.

A tárgyi világtól eltávolodva szakadék tátong a fizikai világban létező, illetve a virtuális, digitális alkotások anyagi és szellemi értékének megítélése között. Felmerül tehát a kérdés, hogy a nyomtatott könyv kultúrájában felnövekvő, vagy a digitális tartalmak univerzumában születők számára értékesebb-e az a tartalom, ami megfoghatatlan. Míg egy festmény hamisítása köztudottan törvénybe ütközik, és a társadalom megítélése szerint is elfogadhatatlan magatartás, addig az online tananyagok engedély nélküli másolása, letöltése – bár ez is törvénysértő cselekmény – nem minden esetben vált ki negatív reakciót (MOLNÁR).

A DIGITÁLIS ÉN ÉS AZ EGYÉNRE SZABOTT TARTALOM

A digitális kultúra, az internetes kommunikáció és média átalakítja az intimitás, a kapcsolatok és az identitás (az én) fogalmát. A nyilvánosság előtt zajló lét – különösen a közösségi oldalak esetében – a mediatizált intimitás megjelenéséhez vezet. Két, radikálisan ellentétes nézet határozza meg az internetről való beszédet. Az egyik szerint az új technológiák eddig nem látott lehetőségeket biztosítanak majd, és az egyének hamarosan – immár felhasználóként – az életüket a képernyők előtt és a képernyőkön élik. A másik nézet rendkívül kritikus az internettel szemben. A szkeptikus szerzők azt állítják, hogy a digitálisan behálózottak azok, akik a tárgyi világban fontos dolgoktól távolodnak el az online lét miatt. Éppen ezért az infokommunikációs technológiákat társadalmi kontextusban kell vizsgálni, figyelembe kell azonban venni, hogy a megnövekedett információmennyiség, annak a hatékony továbbítása önmagában nem vezet egy jobb jövőhöz (SEELY–DUGUID).

A hálózaton „megváltoznak a rögzítés, tárolás és előhívás habitusai és rítusai, s mindez a helyi kultúra, a néphagyomány (újra)termelése, megőrzése és fogyasztása, a lokális örökség és identitás megkonstruálása és kommunikálása terén is horizont- és szemléletváltozásokat eredményez.” Em Griffin rámutat, hogy az elektronikus média tömeges jellege megszűnik, helyét a személyre szabott – a későbbiekben többször említett – *my media* veszi át. Az egy és egységes törzs számtalan digitálisra bomlik, melyek témák, érdeklődési körök, ideák, értékek, ismeretségek körül formálódnak (GRIFFIN).

Koltay Tibor szerint: „Mivel a Web 2.0-s eszközök könnyen használhatók, felépítésük egyszerűnek tekinthető és a kívánt tartalmak létrehozásához nem kell szoftvereket vásárolnunk. Ebben a környezetben a felhasználók is kommunikálnak; egyaránt betöltve a fogyasztó és a termelő, az olvasó és az író

szerepét” (KOLTAY 301). A digitális hálózatoknak ezt a szerkezetváltozását plasztikusan fejezi ki a civilek felhatalmazását, hatalomhoz juttatását jelölő empowerment terminussá avatása az internetes közbeszédben. Az internet természetéről szóló vitákban gyakran szerepel az állítás, miszerint az online környezet a társadalom új, minden korábbinál demokratikusabb kifejezési platformja lehet. Ezen elképzelés szerint a mindennapi felhasználók sikeres alternatívát biztosíthatnak a jelenleg domináns hatalmi formákkal szemben, beleértve a globális piacokat, a nemzetközi intézményeket és a nemzetállamokat is.

„A web 2.0 olyan új kulturális tudást teremtett, amely csak minimális kompetenciát és technikai hozzáértést vár el a felhasználótól, és [...] a médiatartalmak előállításában az embereknek korábban elképzelhetetlennek vélt tömege vehet részt. Megkérdőjeleződtek az adó és a vevő rögzített pozíciói, felülíródtak a magán és a publikus közti merev határok” (GELEGONYA). A web 2.0 nem rendelkezik szigorúan körülhatárolt jelentéstartománnyal, informatikai-technológiai, üzleti-kereskedelmi és politikai-kulturális alkalmazásának megfelelően értelmezése eltér egymástól (GERENCSÉR). A tömegkommunikáció hagyományos modelljében a szolgáltató a tartalmat egy megszokott séma alapján közvetíti – mintegy rányomja (push) az információt a befogadóra. A participatív médiában a felhasználók interakciójuk révén már maguk kontrollálják, hogy milyen tartalmakat akarnak elérni. A felhasználó interaktivitását, aktív döntéseit igénylő médiát így pull (húz) típusú médiának is nevezzük.

AZ ONLINE NYILVÁNOSSÁGTÓL A KÖZPONTOSÍTOTT MEGFIGYELÉSIG

Marshall McLuhan és a torontói iskola képviselői a médiumok technikai adottságai által indukált társadalmi-kulturális változásokat egyirányú viszonyként gondolták el, oly módon, hogy a kommunikációs eszközök paradigmaváltása a gondolkodási és észlelési struktúrák átalakulását hozza magával. A közösségi médiában a kétirányú, decentralizált, tértől és időtől alapvetően független kommunikáció már lehetővé teszi a hagyományos tömegkommunikációs rendszerek környezetében perifériára szorult vélemények és hangok felerősödését és az eddigi hatalmi viszonyok meggyengülését. A fórumok, később a blogok, majd a videómegosztó és a közösségi oldalak minden korábbinál több lokális, az egyének csupán kis csoportjai számára fontos téma vitáját teszik lehetővé.

Az online nyilvánosság negatív jelensége a véleménybuborék. A hasonló véleményen levő felhasználók a közösségi médiában szándékosan kizárják a kritikát, olyanokkal veszik magukat körül, akik velük egy véleményen vannak, és így véleménybuborékban élnek. Ehhez pedig éppen az infokom-

munikációs technológia és a digitális kultúra van a segítségükre. Az a technológia, mely a közösségi médiában lehetővé teszi, hogy egyetlen kattintással eldöntse a felhasználó, kinek az üzeneteire nem tart igényt a jövőben.

A web 2.0 újdonsága, hogy a hozzáférést potenciálisan mindenki számára lehetővé tette. Ennek okai a kapuőrök hiánya, a belépés alacsony anyagi és ismereti korlátjai. A nyilvánosság természetéből fakad, hogy résztvevői az általuk fontosnak ítélt témákat vetik fel, és kísérletet tesznek a nyilvános véleménycserére, a témák megvitatására, az érvek ütköztetésére. Ennek következtében radikálisan csökkent a hagyományos média napirend-kijelölési monopóliuma is. Az oktatás világára is hatással van ez a változás (RACSKO, LENGYELNÉ, MOLNÁR) mind az alkalmazott módszerek, mind pedig a legkorszerűbb technológiák terén (KÖVÁRI, UJBÁNYI). Azzal, hogy a hatalmi struktúrák meggyengültek, már az iskola is kevésbé jelöli ki a tanulók napirendjét.

A közösségi médiában a kizárólagos beszélő pozíciója már legkevésbé sem a hivatásos kommunikátoroké. A nagyfokú interaktivitás miatt a web 2.0 médiafelületeit participatív médiának is nevezik. Székely Levente azt írja, hogy „a digitális környezet nem pusztán lehetőséget ad az interakciók kiterjesztésére, hanem az interaktivitás természetes gyakorlat, az egyoldalú kommunikációt normaszegésként értékeli a digitális közeg. És ez a logika érvényesül a média világán kívül is, ami könnyen a szocializációs közegek konfliktusához is vezethet” (SZÉKELY 201).

Az egyre növekvő információmennyiség kapcsán gyakran felmerül a megfigyelés kérdése is. Az információs társadalomban az államok, a vállalatok, de egyre gyakrabban az iskolák és maguk a felhasználók is részt vesznek a megfigyelésben. Ezzel a surveillance mozzanata beépül a digitálisan rögzített, továbbított és feldolgozott adatok, de az internet nyilvánossága előtt folyó tanulási folyamatok világába is. Ezt a típusú megfigyelést több szerző panoptikus szelektálásnak is nevezi. A surveillance ebben az értelemben magában foglalja többek között a privacy, a digitális egyenlőtlenség hiányának a kérdését is (FUCHS). A panoptikum építészeti és perspektivikus értelemben lehetővé teszi a megfigyelő számára, hogy a lakókat észrevétlenül megfigyelje. A lakók eközben sohasem tudhatják, hogy éppen megfigyelik-e őket. Michael Foucault metaforikus *Panoptikumában* a börtönigazgató az intézmény középpontjában ülve mindent megfigyel. Globális megfigyelővé válik (FOUCAULT).

BÍZNI, DE ELLENŐRIZNI?

A társadalomra és a nyilvánosságra az új médiatechnológiák megjelenése minden esetben hatással volt. A 19. században a csökkenő nyomdaköltések és a kiadványok technikai tulajdonságának javulása lehetővé tette a

politikai napilapok tömeges elterjedését. A 20. században a rádió és televízió megjelenésével, majd a tömegkommunikáció univerzumában történő hatalomátvételükkel megjelentek azon kritikus hangok is, miszerint ezen új médiafelületek a diskurzust „hangharapásokra” redukálják, illetve előnyben részesítik például azon politikai jelölteket, akik jobban mutatnak a képernyőn. Megjelent, majd nagyrészt beigazolódott az a félelem is, hogy a média segítségével a hatalom néhány központban összpontosul. Az internet hatására azonban újra átalakult a média szerkezete is. A kapuóri rendszer meggyengülésével az online tartalom immár szűrők és szerkesztői válogatás nélkül jut el a felhasználókhoz. Számos esetben előfordult már, hogy a Facebookon a mindennapi felhasználók által megjelentetett, ellenőrizetlen tartalmak a globális online közösség több tagjához jutottak el, mint a Fox News, a CNN, a *The New York Times* cikkei (ALLCOTT–GENTZKOW).

Éppen ezért az álhírek kiemelt figyelmet érdemelnek a médiáról való beszédben. Az USA-ban például, a felmérések szerint, a fiatalok többsége nem újság-előfizető, és nincs megrogzött tévézési rutinja, szokásai. Ezt a tényít úgy is interpretálhatjuk, hogy kevésbé érdeklődnek a hírek és a nyilvánosságot foglalkoztató témák iránt, miközben ismereteiket online, mind gyakrabban a közösségi oldalakról szerzik. Véleményünk szerint az álhírek komoly kihívást jelentenek azok számára, akik nincsenek felvértezve megfelelő kritikai ismeretekkel.

A jelenség alapja, hogy az álhírek kapcsán már nem csupán hoaxokról van szó, hiszen a hoax kifejezés alapvetően olyan láncleveleket vagy megtevesztő online tartalmakat jelöl, melyek célja, hogy minél több felhasználóhoz eljutva egyre nagyobb levélforgalmat generáljanak vagy éppen gúnyt űzzenek azokból, akik elhiszik és megosztják a valótlan információkat. A hoaxnak ezenkívül nem célja például a bevételszerzés, esetükben valójában csalásról sem beszélhetünk. Ezzel szemben a 2016-os amerikai elnökválasztási kampány óta tömegessé vált álhírek a tömegkommunikáció eddigi rendszerét és a tájékoztatásba vetett bizalmat erodálják. Hogy jobban megérthessük a problémát, tekintsük át röviden az USA lakosságának médiafogyasztási szokásait. A 2016-os elnökválasztás utáni felmérésekből kiderült, hogy a rendszeresen internetező felnőtt lakosság mind gyakrabban a közösségi médiából értesül a hírekről. A legnépszerűbb álhíreket pedig többször osztották meg a Facebookon, mint az ugyanarról az eseményről szóló valódiakat (SILVERMAN). Az álhírekkel találkozó felhasználók nagy része saját bevallása szerint elhiszi őket (SILVERMAN–SINGER-VINE). Levonhatunk-e ezekből az adatokból általánosan érvényes következtetéseket? Egyelőre még nem, hiszen a probléma még nem létezik olyan régóta kritikus tömegben, hogy világos tendenciák rajzolódjanak ki, mégis elmond-

hatjuk, hogy az álhírek hosszú távon a médiába vetett bizalmat erodálják.

Professzionális honlapok szakosodtak anyagi vagy politikai haszonszerzés céljából az álhírgyártásra és a közösségi médiában történő terjesztésükre. A nagyszámú kattintásnak és az így generálódó reklámbevételeknek köszönhetően sokkal jövedelmezőbb valódinak kinéző álhíroidalt létrehozni és működtetni, mint egy oknyomozó szerkesztőséget fenntartani, mely ellenőrzi a tényeket és felfedi a valódi összefüggéseket. A probléma több tényezőre vezethető vissza. Egyrészt a megszámlálhatatlan szereplős média-környezet mindinkább a „nagyotmondásra”, a figyelemkűszöb folyamatos átlépésére rendezkedik be, így az egyszerű történetek elsikkadnak. A másik tényező, mely az álhírek megjelenését és villámgyors terjedését erősíti, a média szerkezetének átalakulása, melyről már többször szóltunk. A nagy tudósítóhálózatok összezsugorodtak, a világügynökségek mind kevesebb városban rendelkeznek állandó tudósítókkal. A 2010-es évek közepétől például Magyarországon a kereskedelmi média bevett gyakorlatává vált, hogy a mindennapi felhasználók, vloggerek tudósítását sugározza műsoraiban. Később már az M1 közszolgálati hírcsatorna is mind többször – főként rendkívüli események esetén – az adott városban tartózkodó magánszemélyek vlogtudósítását szerepeltette a híradóban.

A 2016-os egyesült államokbeli elnökválasztási kampány közben érte el az álhírek gyártása és terjesztése a kritikus szintet. A kampány során professzionális újságírócsapatok gyártottak a valódiakhoz a megtévesztésig hasonlító álhíreket, és ezeket gondosan adagolták. Az egyik ilyen álhír volt, miszerint egy hotelszobában megölték a Hillary Clinton e-mailjeit kiszivárogtató FBI-ügynököt. Ennek következményeként a közösségi médiában *flame warok* alakultak ki, és a republikánus szimpatizánsok a demokraták jelöltjét okolták, támadták. Többen nyíltan gyilkosnak nevezték kommentjeikben. A hír nem volt igaz, mégis ezt és a számtalan hasonló álhírt a Buzz-Feed elemzése szerint többen osztották meg, mint a *The New York Times*, a *The Washington Post* és a CNN választásokkal kapcsolatos híreit együttvéve (SILVERMAN).

A BIZONYTALANSÁG MINT AZ ONLINE LÉT DISZKRÉT BÁJA

A társadalomkutatók és a közgazdászok világunk leírására az elmúlt években egyre gyakrabban a VUCA jelzöt is használják (CSEPELI). Az angol nyelvű mozaikszó feloldása volatility, uncertainty, complexity, ambiguity, azaz változékonyság, bizonytalanság, komplexitás és kétértelműség. A VUCA világában a technikai fejlődés kapcsán fellépő jelenségek megíté-

lése így komplex, hatásuk megítélése nem egyértelmű. A VUCA világának része az új tanítási és tanulási folyamatok létrehozását magában foglaló digitális pedagógia is, akkor is, ha az oktatáskutatók nem a VUCA jelzőt használják világunk leírására, hanem a folyamatos változásra épülő információs társadalom fogalmát.

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a 20. század tömegkommunikációs fejlődése, illetve az ideológiai rendszereknek az élet valamennyi területére gyakorolt hatása megtépázták az addigi kulturális intézményrendszerek, ezen belül a könyvek, az iskolák, illetve a tudomány szerepének tekintélyét is. A média által közvetített ellentmondó üzenetek és egymással szemben álló értékek, érvek és tudományos diskurzusok a befogadó tudatában gyakran kognitív disszonanciához vezetnek. Véget ért tehát a nagy narratívák, a kizárólagos és totális világokat rekonstruáló alkotások és tudományos művek, elméletek kora. Helyükbe a hypertext természetéből kifolyólag alternatív végződésű történetek, a közösségi média platformjain terjedő hiteles információs és álhírek mint reális választási lehetőségek léptek.

Ropolyi László írja, hogy a könyv még a modernizálódó világ értékrendjével összhangban levő eszköz volt, ma viszont az elvont tudásformák helyett az emberek nagy tömegei a konkrét, csak saját magukra vonatkozó, egyéni formákat részesítik előnyben. Az információs kor gyors adatáramlatát természetének köszönhetően az egyének mind tágabb horizonton kívánnak ismereteket szerezni (ROPOLYI 2006).

Ugyancsak érvényes a megállapítás, miszerint a tudás mélyebb rétegei, illetve az ismeretek közti szelektálás, az eddigi tapasztalatainkon alapuló kritikai gondolkodás háttérbe szorul. Ennek egyik oka lehet, hogy az intézményesített kultúra – és ezzel együtt a hagyományos iskola is – egyelőre képtelen felzárkózni az ismeretszerzés felgyorsult tempójához és egyre szélesedő horizontjához. Feladatává válik olyan digitális kompetenciákkal felruházni a tanulókat, hogy biztosan eligazodjanak a digitális információ feldolgozása közben, a multimediális tartalmak világában, miközben figyelmet kell fordítaniuk a biztonság kérdésére és hatékony problémamegoldással kell előállniuk.

Míg kezdetben a szövegalapú internet relativizálta a távolságot és minden korábbi médiumnál gyorsabb információ-átadási képessége átalakította a tér és idő felfogását, addig a multimediális világháló megváltoztatta azt a módot is, ahogy az egyének gondolkodnak és tanulnak, ami a kognitív képességek lehetséges kiterjesztését is magával hozza. A világháló megjelenése szignifikáns hatást gyakorolt a kultúrára is, hiszen a lineáris gondolkodási modellt a linkek megjelenésével egy asszociáción alapuló, a hierarchikus katalógizálást felváltó címkézés váltotta fel.

Az ipusztuális társadalom egyik legfontosabb tulajdonsága az állandóság volt, a tárgyak állandó helyéből következő rend, a kiszámíthatóság és az abból következő automatizálás. A VUCA világának online környezetében ez az állandóság eltűnik, felváltja az állandó mozgás, illetve az objektumok relatív, csupán hivatkozott helyének ismerete, hiszen az összeköttetést már a linkek biztosítják. Annak ellenére, hogy bárholnan elérhető a csupán online létező szövegek, képek, videók, hanganyagok, az analóg kor kihelyezett memóriájával – a nyomtatott szövegekkel – szemben sokkal sérülékenyebbek. Digitális létezésükből fakadóan gombnyomásra megsemmisíthetők, törölhető, áthelyezhető, a rájuk mutató linkek pedig észrevétlenül elavulttá válnak.

ZÁRSZÓ

A fent bemutatott számos jelenség hozzájárul az információs társadalom polgárainak azon percepciójához, miszerint az online környezet egyik sajátossága a hibák nagy száma, ez a látszólagos probléma azonban nincs hatással a környezet működésére, így a felhasználók tevékenysége, az általuk előállított és megosztott tartalom sem kell, hogy hibátlan legyen. Ennek következménye, hogy egyre kevésbé félünk hibázni, amiből a technológia diszruptív jellegénél fogva egyszerre következhet a kísérletező kedv megszületése, de a hibákat tartalmazó információk terjesztése is.

Ahhoz, hogy az online kontextust a tudományos diskurzus hiteles forrásnak tekintse, szemléletváltásra van szükség. Ennek alapja a virtuális tér folyamatos változásához való alkalmazkodás. A világháló ezen tulajdonságát Berners-Lee már kezdetben, az 1990-es években felismerte, amikor javasolta a könyvjelzők, illetve linkek használatát, amelyek rögzített, stabil visszatérési pontokat jelentenek. Ez egyrészt állandóságérzetet biztosít a felhasználóknak a virtuális térben, másrészt pedig linkek segítségével asszociációkat hozhatnának létre látszólag semmilyen közös tulajdonsággal sem rendelkező fogalmak között. Ted Nelson továbbment, amikor a visszafelé irányuló nyomon követés képességét kívánta beépíteni a globális hypertextuális rendszerekbe.

A sebesség sodrásával és a gyorsulás jelenségével szorosan összefügg a megállapítás, miszerint a jelen médiarealításban nincs saját rögzített helye a dolgoknak, hanem helyette csak „sajátideje” van. „A televízió esetén az esemény és a róla szóló beszámoló közötti köztes idő eltűnik, a két dolog összecúszik, és együtt alkotnak egy bizonyos lokális kronológiát” (GALAMBOS). Az online környezetben az idő központi kategóriává válik, és domináns lesz az egyidejűség. A kommentek írása között órák, hetek vagy napok telhetnek el, a külső szemlélő azonban egyidejűnek és akár intenzív vitának érzékelheti az aszinkron diskurzust.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALLCOTT, Hunt–GENTZKOW, Matthew 2017. Social Media and Fake News in the 2016 Election. In: *Journal of Economic Perspectives*, 2. 211–236.
- BALÁZS Géza 2014. Kulturális Alzheimer-kór. A felejtés szemiotikája. In: *Vasi Szemle*, 5. <http://www.vasiszemle.hu/2014/05/balazs.htm>
- BROWN, John Seely–DUGUID, Paul 2000. *The Social Life of Information*. Harvard Business School Press, Boston.
- CARRETERO, Stephanie–VUORIKARI, Riina–PUNIE, Yves 2017. DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use. European Union, Luxembourg. <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/digcomp-21-digital-competence-framework-citizens-eight-proficiency-levels-and-examples-use> (2020. 10. 01.)
- CASTELLS, Manuel 2006. *Az identitás hatalma – Az információ kora*. Gazdaság, társadalom és kultúra II. Gondolat, Budapest.
- CSEPELI György–PRAZSÁK Gergő 2013. *Örök visszatérés? 2.0*. Apeiron, Budapest.
- CSEPELI György 2006. *A szervezkedő ember: A szervezeti élet szociálpszichológiája*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- FOUCAULT, Michael 1977. Discipline and punish: Panopticism. In: Alan Sheridan (ed.): *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage Books, New York.
- FUCHS, Christian 2011. New Media, web 2.0 and Surveillance. In: *Sociology Compass*, 2. 134–147.
- GALAMBOS Adrienn 1997. *Virtuális Valóság. A tapasztalás új módjai és formái*. Szakdolgozat, Miskolci Egyetem. <http://mek.niif.hu/02000/02051/02051.htm> (2020. 06. 01.)
- GELEGONYA Edina 2011. Ez nem az a tizenöt perc. Önreprezentáció a youtube-on, illetve az ehhez kötődő népszerűség működési mechanizmusa és hálózati kontextusa. In: Kacsuk Zoltán–Vályi Gábor–Tófalvy Tamás (szerk.): *Zenei hálózatok. Zene, műfajok és közösségek az online hálózatok és az átalakuló zeneipar korában*, L’Harmattan, Budapest. 93–107.
- GERENCSÉR Péter 2019. Bevezetés a web 2.0 definícióiba és ideológiáiba. In: *Apertúra* 2. <http://uj.apertura.hu/2019/tel/gerencser-bevezetes-a-web-2-0-definicioiba-es-ideologiaiba/> (2020. 07. 01.)
- GOLDSMITH, Jack–WU, Tim 2006. *Who Controls the Internet? Illusions of a Borderless World*. Oxford University Press, New York.
- GOTTFRIED, Jeffrey–SHEARER, Elisa 2016. *News Use across Social Media Platforms 2016*. Pew Research Center, 2016. 05. 26. <http://www.journalism.org/2016/05/26/news-use-acrosssocial-media-platforms-2016/> (2020. 07. 01.)
- GRIFFIN, Em 2001. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat, Budapest.
- HARARI, Yuval Noah 2019. *21 lecke a 21. századra*. Animus Kiadó, Budapest.
- KOLTAY Tibor 2010. Az új média és az írástudás új formái. In: *Magyar Pedagógia* 4. 301–309.

- KŐVÁRI Attila 2017. Költségghatékony informatikai eszközökkel támogatott projektoktatás. In: A tanulás új útjai, HERA Évkönyvek 2016, 273–284.
- KŐVÁRI Attila 2018. Ember-gép kommunikáció az ipar 4.0 szemszögéből és kapcsolata az oktatás 4.0-val. In: Új kihívások és pedagógiai innovációk a szakképzésben és a felsőoktatásban, 637–647.
- KRAJCSI Attila 2000. Az internettel kapcsolatos régi problémák. In: Jel-Kép, 3.
- LENGYELNÉ MOLNÁR Tünde 2016. Digitális írástudás fejlesztése a könyvtárakban. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 2. 65–72.
- MANCINELLI, Elissa 2007. e-befogadás az információs társadalomban. In: Pintér Róbert (szerk.): Az információs társadalom. Az elmélettől a politikai gyakorlatig. Gondolat – Új Mandátum. Budapest.
- MOLNÁR György 2013. Formális és informális hálózatalapú tanulási környezetek, s a bennük rejlő tanulási potenciálok szerepe. In: Ollé János (szerk.): V. Oktatás-informatikai Konferencia. ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, Budapest, 196–201.
- RACSKO Réka 2017. Digitális átállás az oktatásban. Iskolakultúra Könyvek 52. Gondolat Kiadó, Budapest.
- ROPOLYI László 2006. Az internet természete. Typotex, Budapest.
- SILVERMAN, Craig–SINGER-VINE, Jeremy 2016. Most Americans Who See Fake News Believe It, New Survey Says. In: BuzzFeed News, 2016. 12. 06. https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/fake-news-survey?utm_term=.abJ5qgMvB#.eta8Rmz2M (2020. 10. 01.)
- SILVERMAN, Craig 2016. This Analysis Shows how Fake Election News Stories Outperformed Real News on Facebook. In: BuzzFeed News, 2016. 11. 16. https://www.buzzfeed.com/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook?utm_term=.kqJ9a2Lnr#.rb0NjBeyW (2020. 10. 01.)
- SZÉKELY Levente 2017. (Média) multitasking. In: Rab Árpád (szerk.): Csomópontok – A digitális kultúra jellemzői és egymásra hatásuk. Gondolat – INFONIA – Óbudai Egyetem Digitális Kultúra és Humán Technológia Tudásközpont, Budapest.
- SZŰTS Zoltán 2018. Online – Az internetes kommunikáció története, elmélete és jelenségei. Wolters Kluwer, Budapest.
- UJBÁNYI Tibor et al 2017. Ict Based Interactive and Smart Technologies in Education - Teaching Difficulties. In: Proceedings of the 229th International Conference on Education and E-learning (ICEEL), 39–44.
- WELLMAN, Barry 2002. The Internet in Everyday Life. Wiley Blackwell, Hoboken.

The Digital Charm of Online Existence. The Road to the Post-Truth Age

This study aims to outline the path elements that led to the post-truth age through digitization and networking. The name of the post-truth era, which is the focus of the study, has been transferred from the United States' political debates to the discourses describing the present communication and social processes. Although the post-truth concept's interpretation varies

from discipline to discipline, it means the packaging and mediatizing of fake news, deep fake, gossip, conspiracy theories, and lies as truth. Unethical practices have found fertile ground in the social media environment, supported by algorithms. In summary, the dominance of the structures before the network's age, more precisely in the previous millennium, has been overturned. Algorithms have taken over human control. The acquisition of knowledge increasingly involves uncertain sources, traditional points of orientation have disappeared, and immediacy and superficiality have replaced permanence on the road to the post-truth era.

Keywords: *post-truth, networking, digitization, fake news, algorithms, uncertainty*

Diskretni digitalni šarm onlajn postojanja. Put ka dobu post-istine

Cilj studije je da skicira elemente procesa koji je putem digitalizacije i umrežavanja doveo do doba post-istine. Fokus studije predstavlja naziv za “post truth” ili doba nakon istine koji je iz političkih rasprava u Sjedinjenim Američkim Državama dospelo u današnju komunikaciju, kao i diskurse koji opisuju savremene društvene procese. Iako se shvatanje pojma post-istine menja u zavisnosti od discipline, pod tim izrazom uglavnom podrazumevamo upakovanost i medijsku promociju lažnih vesti (fake news), dubokih laži (deep fake), glasina, teorija zavera i predstavljanja laži kao istine. Ne-etične prakse našle su plodno tlo u okruženju društvenih medija, a podržavaju ih algoritmi koje kontrolišu ulagači. Kao rezime možemo da zaključimo da se urušila vlast dominantnih struktura iz vremena pre društvenih mreža, tačnije iz prošlog milenijuma. Kontrolu koju su vršili ljudi preuzeli su algoritmi, znanje se sve češće stiče preko nepouzdanih izvora, tradicionalne tačke orijentacije su nestale, a površnost i potreba da se sve sazna istog časa zamenili su stalnost na putu ka dobu post-istine.

Ključne reči: *post-istina, umrežavanje, digitalizacija, lažne vesti, algoritmi, nesigurnost*

Beérkezés időpontja: 2020. október 29.

Elfogadás időpontja: 2020. október 30.

